

ORIENTAL JOURNAL OF ACADEMIC AND MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

ISSN 3030-3079

Volume 2 Issue 3
March
2024

ҚАШҚАДАРЁ ТОЖИК МАВСУМИЙ МАРОСИМ ФОЛЬКЛОРИНИНГ ЖАНРЛАР ТАРКИБИ

Акмал Шерназаров

Самарқанд давлат университети доценти,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

ARTICLE INFO

Received: 04th March 2024

Accepted: 04th March 2024

Online: 04th March 2024

КАЛИТ СЎЗЛАР

мавсумий маросими,
Хут, Сусхотун, кўшиқ,
Қашқадарё вилояти, урф-
одатлар, халқ оғзаки ижоди

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Қашқадарё тожик маросими фольклорида мавсумий кўшиқлар, уларнинг жанрий таркиби, табиати, ижро босқичлари, ўт ва Сусхотунларнинг узига хос хусусиятлари, муштарак ва фарқли жиҳатлари, уларнинг мазмун ва ғояси ёритиб берилган. Шунингдек, кўшиқларда воҳа аҳолисининг дунё қарашлари, урф-одатлари ва анъаналари кўрсатилган.

Қашқадарё воҳаси тожиклари фольклорига мансуб кўшиқлар ўзига хос яхлит тизим сифатида намоён бўлади. Унинг таркиби ранг-баранглиги билан эътиборни тортади. Бу диёр аҳолиси ўз тарихий кечмиши давомида жуда кўплаб, турфа хилдаги кўшиқларни ижод қилган. Уларда ўз бошидан кечирган воқеликларни, орзу-истакларини, мақсад ва интилишларини куйлаган.

Мавсумий маросим кўшиқларининг каттагина қисмини баҳорий кўшиқлар ташкил қилади. Баҳорнинг келиши Ҳамалдан, жанубий ҳудудларда Хутдан бошланган. Воҳада Хут ҳақида яратилган мақол, афсона ва кўшиқлар кенг тарқалган. Шундай мақоллардан бирида: "Хут агар хутти кунад, кампира дар қутти кунад" (Таржимаси: "Агар хут хутлигини қилса, кампирни қуттига қамайди), – дейилади.

Хут ҳақидаги кўшиқларда Хутнинг баҳор келишига тўсқинлик қилиши, очилган гулларни, гуллаган дарахтларни музлатиб хазон қилиши, мол-ҳолларни нобуд этиши ҳақида гапирилади:

Дидам, вақти гули кавар,
Яха буриданд ба табар.
Мурдани мол анча шавад,
Барги чинор танга шавад.

Ёки:

Хут, хутӣ мекунад,
Ганда берутӣ мекунад.
Шамолу шуриши барфаш,
Бар дари Тутӣ мекунад[6, 9].

Қашқадарё воҳасида яшовчи аҳолининг катта қисми лалмикорлик билан шуғулланади. Хусусан, Деҳқонобод туманининг, Анорбулоқ, Бешқўтан, Сангмўла, Бибиширин, Ғуроту, Қуруқсой, Яша, Боғичорбоғ ва бошқа қишлоқларида истиқомат қилиб келаётган тожик аҳоли

зироатчилик ва чорвадорлик билан машғул бўлиб, асосан, лалми усулида деҳқончилик қилади. Суғоришда ёмғир сувидан фойдаланадилар. Шу сабабли улар ёмғир кутиб яшайдилар. Қурғоқчилик юз берса, уни бартараф этиш чорасини топишга ҳаракат қиладилар. Ёмғир ёғмаган вақтда деҳқончилик орқа кетади, ҳосилга зарар етади, деҳқонлар азобда қолишади.

Фольклоршунос Р.Қодиров таъкидлашича, "Агар баҳорда ёмғир ёғмаса ва экин-тикин ишлари хавф-хатарда қолса, деҳқоннинг тамом диққат-эътибори, фикру хаёли шу ғамга қаратилади. Одамлар бунинг ижобати учун ёмғир чақириш маросими ҳисобланган "Сустхотун"ни ўтказадилар[7, 44].

Рус, тожик, ўзбек фольклоршунослик илмида "Сустхотун" маросими ҳақида бир қатор маълумотлар келтирилган. Жумладан, Р.Аҳмадов "Марказий Осиё тожикларининг мавсумий маросимлар фольклори" китобида Мовароуннаҳру Хуросонда бу маросимнинг ўтказилиш тарзи хусусида тўхталиб, унинг ташкил қилиниши тўғрисида маълумот бериб ўтган. Муаллиф хулоса қилиб, бу маросимнинг қадимийлигини, тожиклар ва бошқа эронизабон халқлар орасида азалдан сақланиб келаётганини, деҳқонларнинг турмуш тарзи, касби кори, молдорчилик ва касибчилик ҳунарлари билан боғлиқликда пайдо бўлгани ҳамда тараққий қилганини билдиради.

Тожикистонун Эрон ва Ўзбекистоннинг тожиклар яшайдиган маҳаллаларида ҳам тарқаган "Сустхотун" маросими ҳар жойда ҳар хил тарзда ўтказиладики, уларни қиёсий ўрганиш локал хусусиятларини билиб олишда муҳим аҳамият касб этади[2, 202-238].

Б.Саримсоқов ўзбек маросим фольклорига доир тадқиқот олиб борар экан, "Сустхотун" маросими ва унга алоқадор қўшиқ ҳақида ҳам ўз фикрларини баён этган. Жумладан, олим бу маросим Ўрта Осиёдаги бир қатор халқларга тегишли бўлиб, туркманларда "Сюйт-газан", "Сюйт хатун", тожикларда "Суст момо", "Сусхотун", "Ашағлон" номлари билан юритилишини маълум қилади[5; 20].

Илк ибтидоий одамлар табиат ҳодисаларининг юз бериш сабабларини ҳали тушуниб етмаганликлари туфайли уларнинг пайдо бўлишини сеҳр-жодуга боғлаб изоҳлашга уринганлар. Улар сўзда сеҳр бор, сўзга хос шу сеҳр орқали табиатга, наботот ва ҳайвонотга таъсир ўтказиш мумкин, деб қараганлар. Шундай тасаввур-тушунчалар "Сустхотун" каби ёмғир чақириш маросимининг ҳам келиб чиқишига туртки берган.

Деҳқонлар "Сустхотун" маросимини ташкил қилиб, унда сув тангриси саналган Сустхотин номига қўшиқлар айтиб, ёмғир сўраб мурожаат қилганлар. Одамлар бундай қўшиқлар воситасида Сустхотунга илтижо қилиб, ундан деҳқончиликка, бева-бечораларга, ҳайвонот, наботот оламига мадад сўраганлар.

Эътиборли жиҳати шундаки, "Сустхотун" маросимини ўтказиш жараёнида куйланадиган кўшиқлар юртимизда ҳам тожик, ҳам ўзбек тилларида тарқалган:

Тожикчада:

Ҳама: Сустхотуне, сустхотун!

Сарбайтхон: Борон борад зебанда,
Алаф шавад бузонда!

Ҳама: Сустхотуне, сустхотун!

Сарбайтхон: Бузон хўран шир тиян,
Шира ба кампир тиян!

Ё инки:

Аллафҳоя хонеш сўзад, сусхотун!
Дехқоноя хонеш пур шавад, сусхотун!
Етимако гушна мондан, сусхотун!
Гунчишкако ташна мондан, сусхотун!
Ҳайвонако гушна мондан, сусхотун!
Экинако ташна мондан, сусхотун!
Етимакоя шикамаш сер шавад, сусхотун!
Алафако кабут шавад, сусхотун! [8, 292-293]

Ўзбекчада:

Сусхотун, султон хотун,
Кўланкаси майдон хотун.
Сусхотунга на керак?
Шарра-шарра ёмғир керак[6, 10].

Биринчи кўшиқда сув тангрисига Сустхотун, иккинчисиде эса Сусхотун дея мурожаат қилинмоқда.

"Сустхотун" кўшиғидаги сув тангрисининг образи қадимги инсонларнинг анимистик қарашлари билан генетик алоқадорлиги таъкидланади. Манбаларда кўпинча Сустхотун номи сув ва ҳосилдорлик маъбудаси Анахита номи билан боғлаб талқин қилинади. Анахита номи "Авесто"да ҳам тилга олиниб, йирик ариқ номи ва фаришта сифатида эътироф этилади. "Бу ариқ шу қадар улканки, рўйи заминда тоғлардан оққан ва денгизлардан куйилган барча сув унга куйилади. бу ариқ ёзин-қишин бир хилда равон оқади. Ундан минглаб ариқ ва дарёлар шохобчаларга бўлиниб кетган. У етти иқлимни ўз суви билан таъминлай олишга қодирдир"[1, 78], – дейилади.

Адабиётшунос олим Х.Мирзозода таъкидлашича, "Анахита парвардигорнинг фармони билан осмондан ерга ёмғир, қор, жола ва шабнам юбориб туради. Парҳезгар кишиларнинг дуоси унга таъсир кўрсатади. У ҳомиладор аёлларнинг кўзи осон ёришида ҳомийлик қилади ва ҳоказо[3, -48-49].

А.Мусақулов ҳам сув култи ҳақида тўхталар экан: "Анахита сув илоҳаси бўлиб, кейинчалик кенг маънода ҳосилдорлик маъбудаси ва

ҳомиладор аёллар билан чақалоқлар ҳомийсига айланган"[4, 190], – деб ёзган.

Бу мифологик образга ишонч яқин йилларгача сақланиб келган. Кишилар "Сустхотун" асотирий образига мурожаат қилиш воситасида махсус маросим уюштириб, унинг вербал компоненти сифатида "Сустхотин" қўшиғини куйлаб, ёмғир тилаганлар. Шу тариқа одамлар табиатни ўзларига бўйсундирмоқчи бўлишган. Ҳатто унга қурбонлик ҳам аташган. Бунинг натижасида қадимги инсонларнинг анимистик ва тотемистик қарашлари ўзаро сингишиб борган.

Шундай қилиб, Қашқадарё воҳаси тожикларининг мавсумий маросим фольклорида "Сустхотун" қўшиғи алоҳида мавқега эга. Унинг воситасида кишилар деҳқончилик ишлари учун ҳомийлик кутадилар. Сўз сеҳрига таяниб, табиатдан мадад сўрайдилар.

Воҳа аҳолисидан биринчи қор ёққанда айтиладиган тожикча қўшиқлар ҳам ёзиб олинган. Уларда шундай куйланади:

Барф меборад ба фармони Худо,
Барфи нав аз мову оши барфӣ аз шумо.
Ду ҷавон бошад кокул дар бараш,
Мешавем қурбон бо ҳар як кокулаш[6, 8].

Қўшиқда қор – Худонинг халққа бахш этган инояти сифатида таърифланмоқда. Дарҳақиқат, халқ орасида "Қор ёғди – дон ёғди" деган мақол ҳам кенг тарқалган. Халқ қор ёғса, буғдой (дон) яхши бўлишига, натижада нон кўп бўлишига ишонади, шунинг учун қор ёғишини хурсандчилик билан олқишлайди.

Қашқадарё воҳаси тожикларининг мавсумий маросим фольклорида Рамазон (рўза ойи)да ижро қилинадиган қўшиқлар ҳам алоҳида ўрин тутаяди. Улар "**Рабби ман**" деб юритилади.

Рабби ман ё рабби ман, ё рамазон,
Рабби ман Оллоҳ моҳи рамазон.
Бибиён хезед давлат саратон,
Саду бист сола шавад писаратон.

Рабби ман ё рабби ман, ё рамазон,
Рабби ман Оллоҳ моҳи рамазон.
Моҳи Шариф аст имруз, эй дустон,
Аз қудрати ҳақ сабз боғу бустон.

Рабби ман ё рабби ман, ё рамазон,
Рабби ман Оллоҳ моҳи рамазон.
Ҳаққу бихонданд худои покро,
Он, ки ҷон бахшад мушти хокро.

Навқарон аз санги хоро бар кашид,

Дони гандум бар қади сабзаш сар кашид.
Чил шутур аз дар даромад боркашон,
Бори бисоат дари Ҷаббор кашон.

Шохи зардолу қур – қур мекунад,
Бибиён табоқчая пур мекунад[6, 9-10].

Кўриняптики, тожик "Рабби ман"ларида Рамазон (рўза оyi) Худонинг оyi, Шариф ой сифатида таъриф этилади. Бундай кўшиқлар кишиларнинг бир-бирига олқиши билан йўғрилгани жиҳатидан эътиборни тортади. Одамларнинг бу муқаддас ой ҳақидаги тасаввур-тушунчаларини ўзида намоён қилади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Қашқадарё воҳаси тожикларининг мавсумий маросим кўшиқлари мазмун-мундарижаси, гоёси жиҳатидан ранг-баранг бўлиб, ўзида қадимий тушунчаларни, анимистик ва тотемистик қарашларни, табиат ҳодисаларининг ўзгариши, ҳолати, деҳқонларнинг машғулотлари, анъанавий маросимлар, аждодлар йиққан тажрибалар ҳақида маълумот бера олиши билан катта қиммат касб этади.

Адабиёт:

1. Авесто. Тарҷимаи Ҷалил Дўстхоҳ. Душанбе, 2001. – С. 134-165.
2. Аҳмадов Р. Фолклори маросимҳои мавсумии тоҷикони Осиёи Марказӣ. – Душанбе: Дониш, 2007. – 465 с.
3. Мирзозода Х.Таърихи адабиёти тоҷик. –Душанбе: Маориф, 1987. – 487 б.
4. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Тошкент: Фан, 2011. –306 б.
5. Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. – Тошкент: Фан, 1986. – 216 б.
6. Шерназаров А. Намунаҳо аз фолклори тоҷикони водии Қашқадарё. Самарқанд: СамДУ, 2018
7. Қодиров Р. Фольклори маросими тореволюционии тоҷикони водии Қашқадарё. – Душанбе, 1963. – 148 с.
8. Қодиров Р., Аҳмадов Р. Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё. Ҷилди 3. – Душанбе: Амри илм, 2000. – 402 с.